

Тарас ХЕМИЧ,

orcid.org/0009-0002-6615-5366

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) Alkaider94@gmail.com

РЕЦЕПЦІЯ ПРИНЦИПАТУ ТІБЕРІЯ У ТВОРАХ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Мета дослідження – проаналізувати відображення принципату Тіберія у творах Михайла Драгоманова. **Методологія** дослідження ґрунтується на загальнонаукових методах аналізу та синтезу, а також історико-порівняльному та історико-типологічному методі. **Наукова новизна** полягає у комплексному аналізі особливостей української історіографічної концепції трактування принципату Тіберія через призму ідей та наукової спадщини Михайла Драгоманова. **Висновки.** Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що, попри значну увагу історіографії до відображення принципату Тіберія у творах Михайла Драгоманова, ця проблема залишається складним науковим завданням. Встановлено, що зацікавлення Михайла Драгоманова античною історією взагалі та принципатом Тіберія зокрема не було випадковим, а мало передумови у його вихованні в батьківському домі, навчанні в гімназії та університеті Святого Володимира. З'ясовано, що в українській історіографії приділено чимало уваги проблемі висвітлення поглядів Михайла Драгоманова на різні проблеми історії Стародавнього Риму. Позаяк історик присвятив значну увагу у своїх творах постаті імператора Тіберія та його правлінню, – це стало предметом дослідження низки українських істориків, серед яких потрібно назвати насамперед імена: В. Гарнаги, В. Лагодзінського, О. Петречка та ін. Дослідники акцентують увагу на тому, що дисертація М. Драгоманова є цінним, самостійним історіографічним дослідженням, що містить нетривіальні висновки. Сучасні дослідники високо оцінюють підхід М. Драгоманова до наукового дослідження, констатуючи, що він полягав у тому, щоб розглядати те чи інше явище в комплексі, враховувати його причини та наслідки, беручи до уваги специфіку джерел. Досліджуючи принципат Тіберія М. Драгоманов доклав багато зусиль до того, щоб простежити чинники, які вплинули на формування особистості цього імператора. У дискусійному питанні щодо репресій часів Тіберія М. Драгоманов схилявся до думки, що поштовхом до цих репресій став Сеян. Але Сеян зробив лише перший поштовх, під впливом якого Тіберій знищив усіх, хто видавався йому підозрілим. М. Драгоманов вважав ідеалом історичного твору такий твір, у якому на першому плані стоїть об'єктивне вивчення фактів. Використовуючи такий підхід М. Драгоманов дійшов висновку про упередженість критики Тацитом політики Тіберія.

Ключові слова: Принципат Тіберія, Михайло Драгоманов, Римська імперія, українська історіографія.

Тарас КHEMYCH,

orcid.org/0009-0002-6615-5366

Postgraduate Student at the Department of World History and Special Historical Disciplines
Drohobych State Pedagogical University of Ivan Franko
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) Alkaider94@gmail.com

THE RECEPTION OF TIBERIUS' PRINCIPATE IN THE WORKS OF MYKHAILO DRAGOMANOV: A HISTORIOGRAPHICAL CONTEXT

Research Objective is to analyse how the principate of Tiberius is reflected in the works of Mykhailo Dragomanov. **Methodology** is based on general scientific methods of analysis and synthesis, as well as the historical-comparative and historical-typological methods. **Scientific novelty** lies in a comprehensive analysis of the features of the Ukrainian historiographical conception of interpreting the principate of Tiberius through the prism of the ideas and scholarly legacy of Mykhailo Dragomanov. **Conclusions.** The conducted research allows us to assert that, despite the considerable attention historiography has devoted to the representation of Tiberius' principate in the works of Mykhailo Dragomanov, this issue remains a complex scholarly problem. It has been established that Dragomanov's interest in ancient history in general and in the principate of Tiberius in particular was not accidental, but had its origins in his upbringing at home and his studies at the gymnasium and at St. Volodymyr University. It has been clarified that Ukrainian historiography has devoted considerable attention to the problem of elucidating Dragomanov's views on various issues of the history of Ancient Rome. Since the historian paid significant attention in his works to the figure of Emperor Tiberius and his reign, this became the subject of research by a number of Ukrainian historians, among whom the names of V. Harnaha, V. Lahodzynskyi, O. Petrechko, and others should be mentioned first. Researchers emphasize that Dragomanov's dissertation is a valuable, independent historiographical study containing non-trivial conclusions. Modern scholars highly value Dragomanov's approach to scholarly research, noting that it consisted in examining a given phenomenon in its entirety, taking into

account its causes and consequences, and considering the specific character of the sources. In studying the principate of Tiberius, Dragomanov devoted considerable effort to tracing the factors that shaped the emperor's personality. On the debated question of the repressions during Tiberius' reign, Dragomanov inclined to the view that the impetus for these repressions was Sejanus. However, Sejanus merely gave the initial impulse, under the influence of which Tiberius eliminated all those who seemed suspicious to him. Dragomanov regarded as the ideal historical work one in which the objective study of facts is placed at the forefront. Applying this approach, he concluded that Tacitus' criticism of Tiberius' policies was biased.

Key words: *Principate of Tiberius, Mykhailo Dragomanov, Roman Empire, Ukrainian historiography.*

Постановка проблеми. Принципат Тіберія був важливим етапом в розвитку Римської імперії. Вперше відбулося спадкування влади принцепса, а відтак і формування правлячої династії. Система пройшла одне з найважливіших випробувань – зміну правителя. Мабуть, у різних колах римського суспільства існували побоювання щодо майбутнього держави – чи не розпочнеться нова боротьба за владу, чи не відновляться спроби відновити давні порядки. У будь-якому разі, проблема зміни правителя завжди несе у собі потенційні загрози. Однак передача влади Тіберію пройшла спокійно, жодних потрясінь не було, за винятком заворушень у легіонах, які вдалося швидко заспокоїти. Можна стверджувати, що принципат Тіберія став часом зміцнення системи принципату та подальшої еволюції політичної системи, започаткованої імператором Августом. Різноманітні аспекти правління Тіберія стали предметом ретельного вивчення у світовій історіографії. Не стояли осторонь дослідження принципату Тіберія й історики України. Особливе місце в українській історіографії принципату Тіберія займають праці Михайла Драгоманова (Драгоманов, 2009). Однак в сучасній історіографії відображення політичних інститутів Стародавнього Риму, зокрема доби принципату Тіберія, в працях видатного українського історика і мислителя Михайла Драгоманова, розкрито недостатньо. Це обмежує розуміння ролі української історіографії у контексті європейського історіописання. Адекватне осмислення внеску Михайла Драгоманова у розуміння системи принципату сприятиме подальшому розвитку історичної науки в Україні. Отже, безсумнівною є нагальна потреба в комплексному дослідженні української історіографії щодо відображення принципату Тіберія у творчості Михайла Драгоманова, що сприятиме як кращому розумінню суті системи принципату, так і розвитку української історичної традиції.

Аналіз досліджень засвідчує високу зацікавленість постаттю імператора Тіберія в українській історіографії взагалі, та відображенням його принципату в творчості Михайла Драгоманова зокрема. Ця зацікавленість проявляється як на рівні статей у фахових виданнях, так і на рівні дисертаційних

досліджень. Однак, здебільшого мова йде з одного боку про творчу спадщину Михайла Драгоманова у контексті дослідження античної історії загалом (Лагодзінський, 2013; Петrenchко, 2011), з іншого – про вивчення правління Тіберія, зокрема, й у більш широкому контексті еволюції системи принципату (Петrenchко, 1997; Петrenchко, 2009). На думку В. Лагодзінського, «недостатня дослідженість в українській історіографії антикознавчої спадщини М. П. Драгоманова зумовлена, по-перше, розрізненістю архівних матеріалів, які зберігаються у понад десяти архівах та бібліотеках України, Росії та Болгарії, по-друге, зосередженістю більшості дослідників на суспільно-політичній спадщині вченого, по-третє, недостатністю систематичної розробки проблем античної історії в Україні» (Лагодзінський, 2013: 15). Як зазначив на цю ж тему В. Гарнага, праці Драгоманова з історії стародавнього світу залишаються малодослідженими, оскільки їхній аналіз вимагає від науковця знання кількох мов та глибокої експертизи в багатьох історичних дисциплінах (Гарнага, 2011: 86). Це безумовно можна сказати і про висвітлення Михайлом Драгомановим саме принципату Тіберія, тож фокусування уваги на цій темі видається актуальним.

Мета статті – проаналізувати українську історіографію у контексті висвітлення принципату Тіберія у творах Михайла Драгоманова.

Виклад основного матеріалу. Принципат Тіберія став надзвичайно важливим періодом розвитку системи принципату. Справді, відбулася перша зміна правителя, що означало формування правлячої у Римі династії, відомої сьогодні як династія Юліїв-Клавдіїв. Особливо примітно, що принципат Тіберія, постать цього імператора, мають не вельми позитивну оцінку в античній історіографії. Не дивно, що як сам імператор Тіберій так і його правління викликали і викликають значний інтерес у історіографії. Не є винятком й українська історіографія античної історії. Висвітлення принципату Тіберія в українській історіографії бере свій початок саме у працях Михайла Драгоманова. Основна увага у дослідженнях Драгомановим Римської імперії зосереджена на добі принципату за Октавіана Августа і Тіберія (Лагодзінський, 2013: 165).

Потрібно звернути увагу на те, що історична освіта М. Драгоманова та його зацікавлення античною історією мали суттєвий вплив на становлення його як політика. Як вірно зазначає Віктор Ставнюк, роздуми про античність сформували ключові погляди М. Драгоманова: прагнення до неупередженості, розуміння ваги гуманітарної освіти та підтримку політичної свободи народів у складі імперій. Ці ідеї визначили його подальший науковий та життєвий шлях (Ставнюк, 1998: 52).

Зацікавлення М. Драгоманова античною історією було не випадковим. В основі цього зацікавлення лежало його «виховання в батьківському домі та навчання в Полтавській гімназії» (Лагодзінський, 2012: 117). У гімназії Михайло Драгоманов мав можливість навчатися у вчителів високого рівня. Зокрема, у своїй автобіографії він наголошував на тому, що мав у гімназії хорошого латиніста та прекрасного вчителя історії (Драгоманов, 2001: 144). Зацікавленість М. Драгоманова історією стародавнього світу зміцнилася у нього під час навчання на історико-філологічному університеті в університеті Святого Володимира. Зокрема про це йде мова у доповідній записці екстраординарного професора В. Шульгина (Драгоманов, 2001: 39–40). Тому не дивно, що обидві пробні лекції, які прочитав М. Драгоманов у рамках клопотання про дозвіл викладати в університеті Святого Володимира, стосувалися історії Стародавнього Риму: «Про жінку в першому сторіччі Римської імперії» та «Про державні реформи Діоклетіана й Константина Великого» (Драгоманов, 2001: 49–50). Займаючись історією стародавнього світу М. Драгоманов звернув особливу увагу на релігію і міфологію арійських народів (Драгоманов, 2001: 150).

Безпосередньо висвітлення принципату Тіберія у творчості М. Драгоманова розглядає В. Лагодзінський у своєму дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеню кандидата історичних наук. Він зазначає, що «Для Драгоманова Римська імперія часів Октавіана Августа і Тіберія є часом розкладу ладу, заснованого «Римською аристократично-завойовницькою Республікою»» (Лагодзінський, 2013: 103). Автор погоджується з тими дослідниками, оцінюють магістерську дисертацію М. Драгоманова як цінне історіографічне дослідження (Лагодзінський, 2013: 114). Багато уваги автор приділяє безпосередньо оцінці М. Драгомановим принципату Тіберія. Особливо В. Лагодзінський наголошує на ремарці М. Драгоманова про те, що «лише художнику під силу поєднати прямо протилежні риси характеру та дій людини, і лише художник в змозі відійти від

будь-яких упереджених поглядів» (Лагодзінський, 2013: 118). Визнаючи до певної міри справедливості критики рецензентів на адресу дисертації М. Драгоманова, В. Лагодзінський вважає, що вона була самостійним дослідженням, а цю самостійність рецензенти не зуміли розгледіти. Автор звертає увагу на те, що М. Драгоманов постійно протиставляє Тіберія Августу в психологічному, особистісному відношенні. Найважливішим в антикознавчих студіях М. Драгоманова автор вважає висновки, які у контексті принципату Тіберія характеризуються ним як нетривіальні: «Тіберій в його зображенні поміркований у почестях і ревний у справах. Навіть хворим він з'являється в сенат. Дбає про громадські споруди, і не було практично жодної громадської будівлі яку би він не відремонтував, або не прикрасив. Особливо пильно він стежить за судом» (Лагодзінський, 2013: 119–122). Зазначимо, що сам М. Драгоманов наголошував на самостійності своїх висновків, які базувалися на працях античних істориків, а не були запозичені у сучасних йому авторів (Куценко, 2009: 201). На думку В. Лагодзінського, М. Драгоманов дуже точно підмічає конфлікт, який визріває у взаєминах між Тіберієм та сенатом (Лагодзінський, 2013: 124). Автор наголошує на тому, що «На думку Драгоманова, в оцінках Тіберія необхідно враховувати взаємозв'язок між характером та обставинами його життя, вдаватися до психологічного аналізу історичних особистостей, як це, зрештою, і почало практикуватися під впливом новітніх поглядів на історію» (Лагодзінський, 2013: 124).

Багато уваги проблемі дослідження М. Драгомановим античної історії присвятив В. Гарнага. Він зазначає, що Драгоманов пояснював невідповідності в описі Тіберія хибним уявленням Тацита про принципат і психологію особистості. Драгоманов також не погоджувався з тим, як автор «Анналів» інтерпретував окремі епізоди правління цього імператора (Гарнага, 2010: 30). Можна погодитися з тезою автора про те, що «Відправною точкою основних робіт Драгоманова з римської історії було критичне дослідження творчості римського історика Корнелія Тацита» (Гарнага, 2010: 27).

О. Петrenchко зазначає, що правління імператора Тіберія «було однією з тем досліджень М. Драгоманова». Дослідник зазначає, що підхід М. Драгоманова до наукового дослідження полягав у тому, щоб розглядати те чи інше явище в комплексі, «враховуючи як його причини, так і наслідки, і не забувати при цьому про специфіку джерел, що використовуються в кожному конкретному випадку». Саме такий підхід до дослідження

дозволить зрозуміти суть проблеми (Петrenchко, 1997: 104). Автор наголошує на тому, що розглядаючи правління імператора Тіберія, М. Драгоманов приділяє багато уваги безпосередньо постаті імператора та його найближчого оточення, відстежує витоки забобонності Тіберія, звертає увагу на скритність як рису характеру Тіберія, яку Діон Кассій вважав визначальною. О. Петrenchко наголошує на тих зусиллях, які доклав М. Драгоманов до того, щоб простежити чинники, які вплинули на формування особистості Тіберія, серед яких і розлучення з коханою, для того щоб пошлюбити доньку Августа. У дискусійному питанні щодо репресій часів Тіберія М. Драгоманов схилився до думки, що поштовхом до цих репресій став Сеян. Але Сеян зробив лише перший поштовх, під впливом якого Тіберій знищив усіх, хто видавався йому підозрілим (Петrenchко, 2009: 282). О. Петrenchко наголошує на тому, що М. Драгоманов вважав ідеалом історичного твору такий твір, у якому на першому плані стоїть об'єктивне вивчення фактів. Використовуючи такий підхід М. Драгоманов робить висновок про те, «що критика Тацитом політики Тіберія є упередженою» (Петrenchко, 1997: 105–106).

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що зацікавлення Михайла Драгоманова античною історією взагалі та принципатом Тіберія зокрема не було випадковим, а мало передумови у його вихованні в батьківському домі, навчанні в гімназії та університеті Святого

Володимира. З'ясовано, що в українській історіографії приділено чимало уваги проблемі висвітлення поглядів Михайла Драгоманова на різні проблеми історії Стародавнього Риму. Позаяк історик присвятив значну увагу у своїх творах постаті імператора Тіберія та його правлінню, – це стало предметом дослідження низки українських істориків, серед яких потрібно назвати насамперед імена: В. Гарнаги, В. Лагодзінського, О. Петrenchка та ін. Дослідники акцентують увагу на тому, що дисертація М. Драгоманова є цінним, самостійним історіографічним дослідженням, що містить нетривіальні висновки. Сучасні дослідники високо оцінюють підхід М. Драгоманова до наукового дослідження, констатуючи, що він полягав у тому, щоб розглядати те чи інше явище в комплексі, враховувати його причини та наслідки, беручи до уваги специфіку джерел. Досліджуючи принципат Тіберія М. Драгоманов доклав багато зусиль до того, щоб простежити чинники, які вплинули на формування особистості цього імператора. У дискусійному питанні щодо репресій часів Тіберія М. Драгоманов схилився до думки, що поштовхом до цих репресій став Сеян. Але Сеян зробив лише перший поштовх, під впливом якого Тіберій знищив усіх, хто видавався йому підозрілим. М. Драгоманов вважав ідеалом історичного твору такий твір, у якому на першому плані стоїть об'єктивне вивчення фактів. Використовуючи такий підхід М. Драгоманов дійшов висновку про упередженість критики Тацитом політики Тіберія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гарнага В.П. Творчість Корнелія Тацита у дослідженнях М.П. Драгоманова. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2010. Вип. 182. С. 27–33.
2. Гарнага В. Царський і республіканський Рим в антикознавчих дослідженнях МП Драгоманова. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2011. Вип. 21. С. 86–102.
3. Драгоманов М. Император Тиберий (рассуждение про venia legendi М. Драгоманова). *Хроніка – 2000. К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв*, 2009. Вип. 79. Невідомий Драгоманов. С. 6–109.
4. Куценко Ю. Невідоме дослідження про Михайла Драгоманова. *Південний архів. Сер.: Історичні науки*. 2009. Вип. 30. С. 198–210.
5. Лагодзінський В.В. Антикознавчі студії М.П. Драгоманова: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. / Віталій Володимирович Лагодзінський; Київ. нац. унів-т ім. Т. Шевченка. К.: Б.в., 2014. 16 с. <https://uacademic.info/download/file/0414U002051/aref.doc>
6. Лагодзінський В.В. Антикознавчі студії М.П. Драгоманова: дис... канд. іст. наук: 07.00.02. / Віталій Володимирович Лагодзінський; Київ. нац. унів-т ім. Т. Шевченка. К.: Б.в., 2013. 196 с. <https://uacademic.info/download/file/0414U002051/dis.doc>
7. Лагодзінський В.В. Щодо початків підготовки Михайла Драгоманова як антикознавця. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України*. 2012. 1. 61. С. 113–120.
8. Михайло Драгоманов. *Документи і матеріали 1841–1994* / Ін-т укр. археогр. та джерелознав. ім. М. С. Грушевського; [упоряд.: Г. Болотова, І. Бутич, Н. Грабова та ін.; редкол.: О. Купчинський та ін.]. Львів: НТШ, 2001. 731 с.
9. Петrenchко О. Античні студії Михайла Драгоманова. Михайло Драгоманов – дослідник всесвітньої історії, політик і людина / ред. А.В. Толстоухов, В.П. Андрущенко. *Хроніка-2000: Український культурологічний альманах*. 2011. Вип. 2 (84). С. 433–441.
10. Петrenchко О. Внутрішня політика Риму в період правління імператора Тіберія. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1997. Вип. 32. С. 158–167.
11. Петrenchко О. Оцінка Тіберія у творчості Михайла Драгоманова. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 1997. Вип. 2. С. 103–107.

12. Петrenchко О.М. Суспільно-політичний розвиток Римської імперії в I – на поч. III ст. н. е.: від «відновленої» Республіки до сенатської монархії. Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2009. 396 с.
13. Ставнюк, В.В. Роль античних студій у формуванні історико-філософських поглядів Михайла Драгоманова. *Український історичний журнал*. 1998. Вип. 6. С. 46–54.

REFERENCES

1. Harnaha V.P. (2010). Tvorchist Korneliia Tatsyta u doslidzhenniakh M.P. Drahomanova [The Works of Cornelius Tacitus in M.P. Drahomanov's Research]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Istorychni nauky*, 182, 27–33. [in Ukrainian].
2. Harnaha V. (2011). Tsarskyi i respublikanskyi Rym v antykoznavchykh doslidzhenniakh MP Drahomanova [Regal and Republican Rome in M.P. Drahomanov's Classical Studies]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 21, 86–102. [in Ukrainian].
3. Dragomanov M. (2009). Imperator Tiberiy (rassuzhdeniye pro venia legendi M. Dragomanova) [Emperor Tiberius (discourse pro venia legendi by M. Dragomanov)] *Khronika – 2000. K.: Fond spriannia rozvytku mystetstv*, 79. Nevidomyi Drahomanov, 6–109 [in Ukrainian].
4. Kutsenko Yu. (2009). Nevidome doslidzhennia pro Mykhaila Drahomanov [Unknown research about Mikhail Dragomanov]. *Pivdennyi arkhiv. Ser.: Istorychni nauky*, 30, 198–210 [in Ukrainian].
5. Lahodzynskyi V.V. (2014). Antykoznavchi studii M.P. Drahomanova: avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.02. [M.P. Dragomanov's Classical Studies: Extended abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences: 07.00.02] / Vitalii Volodymyrovych Lahodzynskyi; Kyiv. nats. univ-t im. T. Shevchenka. K.: B.v. 16 s. <https://uacademic.info/download/file/0414U002051/aref.doc> [in Ukrainian].
6. Lahodzynskyi V.V. (2013). Antykoznavchi studii M.P. Drahomanova: dys... kand. ist. nauk: 07.00.02. [M.P. Dragomanov's Classical Studies: The dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences: 07.00.02] / Vitalii Volodymyrovych Lahodzynskyi; Kyiv. nats. univ-t im. T. Shevchenka. K.: B.v. 196 c. <https://uacademic.info/download/file/0414U002051/dis.doc> [in Ukrainian].
7. Lahodzynskyi V.V. (2012). Shchodo pochatkiv pidhotovky Mykhaila Drahomanova yak antykoznavtsia. [On the Beginnings of Mykhailo Drahomanov's Training as a Classicist]. *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profesiynykh spilok Ukrainy*, 1 (61), 113–120 [in Ukrainian].
8. Mykhailo Drahomanov. (2001). *Dokumenty i materialy 1841–1994* [Mikhailo Drahomanov. Documents and materials 1841–1994] / In-t ukr. arkhoehr. ta dzherelozn. im. M. S. Hrushevskoho; [uporiad.: H. Bolotova, I. Butych, N. Hrabova ta in. ; redkol.: O. Kupchynskyi ta in.]. Lviv: NTSh. 731 s. [in Ukrainian].
9. Petrechko O. (2011). Antychni studii Mykhaila Drahomanova. Mykhailo Drahomanov – doslidnyk vsesvitnoi istorii, polityk i liudyna [Ancient Studies of Mikhail Dragomanov. Mikhail Dragomanov – researcher of world history, politician and person] / red. A.V. Tolstoukhov, V.P. Andrushchenko. *Khronika-2000: Ukrainyskyi kulturolohichnyi almanakh*, 2 (84), 433–441 [in Ukrainian].
10. Petrechko O. (1997). Vnutrishnia polityka Rymu v period pravlinnia imperatora Tiberiia [The home policy of Rome during the reign of Tiberius]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Istorychna*, 32, 158–167 [in Ukrainian].
11. Petrechko O. (1997). Otsinka Tiberiia u tvorchosti Mykhaila Drahomanova [Evaluation of Tiberius in the works of Mikhail Drahomanov]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk*, 2, 103–107 [in Ukrainian].
12. Petrechko O. (2009). Suspilno-politychnyi rozvytok Rymaskoi Imperii v I – na poch. III st. n. e.: vid «vidnovlenoi» Respubliki do senatskoi monarkhii [Socio-political development of the Roman Empire in the first century – at the beginning of the third century A.D.: from «restored» Republic to the Senate monarchy]. Lviv: vydavnychi tsentr LNU imeni Ivana Franka. 396 s. [in Ukrainian].
13. Stavniuk V.V. (1998). Rol antychnykh studii u formuvanni istoryko-filosofskykh pohliadiv Mykhayla Drahomanova [The Role of Ancient Studies in the Formation of Mykhailo Drahomanov's Historical and Philosophical Views]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6, 46–54 [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025